

Цветомира Данова
Кирило-Методиевски научен център
при БАН, София
cvetomira_danova@abv.bg

Словото за Изсъхналата смоковница и притчата за лозето от Йоан Дамаскин в средновековната славянска книжнина (предварителни наблюдения)

ABSTRACT: Danova Tsvetomira, *Slovoto za izsyhnalata smokovnica i pritčata za lozeto ot Joan Damaskin v srednovekovnata slavyanska knižnina (predvaritelni nabljudenija) (The Homily on The [Cursed] Fig-Tree and the Parable of the Vineyard by John Damascene in Mediaeval Slavonic Literature [Preliminary Observations])*. “Poznańskie Studia Slawistyczne” 14. Poznań 2018. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, pp. 65–78. ISSN 2084-3011.

The Slavonic version of the homily dedicated to *The (Cursed) Fig-Tree and the Parable of the Vineyard* by John Damascene has not been so far object of an archeographic-textological study. The present study gives the initial observations on the reception of that Byzantine work in Mediaeval Slavonic Literature. The work centred mainly on the South Slavonic manuscript tradition, while the East Slavonic manuscript tradition represented by the text from the well-known Uspensky Miscellany was used as a starting point and as a basis for comparison during the analysis. The study showed that in Mediaeval Slavonic Literature the homily dedicated to *The (Cursed) Fig-Tree and the Parable of the Vineyard* by John Damascene has been disseminated through three different Slavonic translations, one redaction, and one contaminated version.

KEYWORDS: John Damascene; Great Monday; Slavonic translations; manuscripts; redaction; contaminated

Словото за Изсъхналата смоковница и притчата за лозето от Йоан Дамаскин (Λόγος εἰς τὴν ξηρανθεῖσαν συκῆν καὶ εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ ἀμπελῶνος; In ficum arefactam et in Parabolam vineae; CPG 8058; Kotter, 1988, 102–110) е тълкувание на евангелски текст с богослужбена употреба. Представява коментар върху Матей 21:18–22:14, което е евангелско четиво за утрента на Велики Понеделник (Gregory, 1900, 362; Louth, 2002, 231–232, също бел. 18). То обхваща няколко

притчи – *Притчата за безплодната смоковница* (Мт. 21:18–22), *за двамата сина, пратени от бащата на лозето* (Мт. 21:28–32), *за лозето и лозарите злодеи* (Мт. 21:33–46) и *за брачния пир и царския син* (Мт. 22:1–14). Последната не присъства като тема в Дамаскиновия текст. Произведението на Йоан Дамаскин е съчетание от екзегеза и теологически енкомий (Louth, 2002, 231).

Настоящото изложение има за цел да представи първоначалните наблюдения върху рецепцията на славянския превод на *Словото за Изсъхналата смоковница и притчата за лозето* от Йоан Дамаскин (нататък *Словото*) в средновековната славянска книжнина. Проучването е съсредоточено главно върху разпространението на този преводен текст в южнославянската ръкописна традиция, тъй като Балканите са контактната зона, чрез която Дамаскиновото слово навлиза сред православните славяни. Източнославянската е засегната в изследването, тъй като в нея е засвидетелстван най-ранният препис на това произведение в средновековната славянска книжнина. Това е запазеният текст в известния Успенски сборник от XII–XIII в., който послужи като изходна точка и основа за сравнение при анализа. Изследването е фокусирано изцяло върху текста на *Словото*. Съставът на ръкописите, в които то присъства, и техните особености са обект на друго проучване¹.

В Успенския сборник² *Словото* (нататък *ССМ-1*) е поместено на л. 175в–180в като четиво за Велики понеделник (въ *ѣтын понедѣльникъ*³), с начало: *Подвнжеть ма на пѣнне и бесѣдоу. съсобствѣнно бѣже и бѣе слово. иже бѣа пагоухи не оставль. въ оутробоу дѣвнью въсель сѧ. родн сѧ безъ описаннѧ...* Според каталога на Т. Ćertorickaја текстът на *ССМ-1* освен в Успенския сборник се съхранява в източнославянската ръкописна традиция в още осем ръкописа от XIV до XVI век (Ćertorickaја, 1994, 257, № 11.1.07)⁴. *ССМ-1* е бил

¹ Тези и други проблеми, свързани с рецепцията на *Словото* в славянската книжнина, ще бъдат разгледани и представени в следващи публикации.

² Издание: Успенский сборник XII–XIII вв. Вж. Князевская, Демьянов, Ляпон, 1971, 279–304.

³ Тук и нататък цитирам текста от изданието на Успенския сборник със старобългарски шрифт.

⁴ По-подробно за ръкописите виж Ćertorickaја, 1994, 536, 539, 564, 590, 605, 661, 664, 666, 672.

вече обект на изследователски интерес. Ив. Добрев прави анализ на лексиката на този преводен текст, за която установява, че има „пълни и точни успоредници в други преводни произведения на преславския книжовен център” (Добрев, 1981, 46).

Въз основа на данните от *Bibliotheca Homiletica Balcano-Slavica*⁵ (нататък ВНомBS), предоставени ми от Климентина Иванова, в южнославянската ръкописна традиция *Словото* е засвидетелствано в следните ръкописи: постен Златоуст № 19 от Сръбската академия на науките, от средата на XIV в.⁶ (нататък САНУ19); постен триоден панигирик № 34 от сборката на А. Ф. Гилфердинг в Руската национална библиотека в Санкт Петербург, от XIV в.⁷ (нататък Гилф.34); цветен триоден панигирик № 4/7 от библиотеката на Рилския манастир, от XIV в.⁸ (нататък РМ4/7); кодекс № 404 от сборката на Хилендарския манастир, който в основната си част е Триоден панигирик, от XIV в.⁹ (нататък Хил.404); сборник № 540 от сборката на Тиханов от Руската национална библиотека в Санкт Петербург, от края на XIV в.¹⁰ (нататък Тих.540); триоден панигирик (с добавено в края житие на Йоан Сучавски от Григорий Цамблак) № 364 от сборката на Лихачов в Архива на Санкт-Петербургския институт по история към Руската академия на науките, от XV в.¹¹ (нататък Лих.364) и цветен триоден

⁵ ВНомBS е в процес на изготвяне.

⁶ Стојановић, 1901, 55–59; Стипчевић, Цернић и др., 1973, 38; Богдановић, 1982, 43, № 420. Към ръкописа има по-късна добавка (кр. на XIV – нач. XV в.) – откъслечи от панигирик с приписка от 1416 г. (Богдановић, 1982, 77, № 1039; Стипчевић, Цернић и др., 1973, 38, № 104; Јовановић–Стипчевић, 1980, 28, № 36). В каталога на Л. Стојановић САНУ19 е представен с датата на приписката – 1416 г. (Стојановић, 1901, 55). Така е датиран и в Климент Охридски. Събрани съчинения. Том 1. с. 549, 587. Приписката е издадена от Даничић, 1867, 175. Преиздадена е в Ситнији списи Ђуре Даничића III: Описи ћирилских рукописа и издања текстова, приредило Ђ. Трифуновић, Београд, 1975.

⁷ Мошин, 1958, 413; Христова, Загребин, Енин и Шварц, 2009, 139–150; Иванова, 2012, 199–201; Иванова, Велковска, 2014, 239.

⁸ Спространов, 1902, 96–103; Христова, Караджова, Икономова, 1982, 54, № 113; Иванова, 1994, 95–96; Иванова, Велковска, 2014, 239.

⁹ Богдановић, 1978, 158; Matejić, 1981, 140; Matejić, Thomas, 1992, 515; Станковић, 2000–2001, 58–59; Иванова, Велковска, 2014.

¹⁰ Отчет, 1914, 39; Димитрова, 1990; Христова, Загребин, Енин, Шварц, 2009, 180–186.

¹¹ Предварительный список, 1986, 170; Бегунов, 2005, 332–339.

панигирик № 156 от библиотеката на Румънската академия, от първата четвърт на XVI в.¹² (нататък РАН156).

Анализът на преписите установи, че в южнославянската ръкописна традиция са съхранени и се разпространяват два различни превода на *Словото*. Единият превод е представен в ръкописите САНУ19 и Тих.540. В САНУ19 *Словото* на Йоан Дамаскин се намира на л. 110б–116а¹³ като четиво за Велики вторник (в вѣтрѣ вѣнѣ)¹⁴, с начало: Двѣжнт мѣ на глѣннѣ сльнѣноуѣ (!) бѣжнѣ слово ѿѿѣ. нже ѿѿѣ гдрѣ не ѿстоуѣпль. н въ оутрѣвѣ дѣвѣн неѿписанн рожѣ се...¹⁵. Липсва един лист, така че текстът не е съвсем пълен. Сравнението на славянския превод от САНУ19 със *ССм-1* показва, че става въпрос за два съвсем различни превода¹⁶. В превода от САНУ19 (нататък *ССм-2*) се открие наличието на архаични и редки като употреба лексеми, регистрирани в различни паметници и произведения, свързани с най-ранния период на старобългарската литература¹⁷: влѣсноѡѡеннѣ *ССм-2* – влѣсножтн *Клоц*, влѣсноѡѡатн *ПохвСлКМ*; прнмѣслнтн *ССм-2* – *Клоц Супр*; жнрѣ *ССм-2* – *Ен ХомМих*; стѣпленнѣ *ССм-2* – стѣпленнѣ *Евх*; мѣннтн *ССм-2* – *Супр*; сльнѣноуѣ *ССм-2* (по Тих.540) – сльнѣнуѣ *Ен*, сльнѣнуѣно *Евх*; тнлѣннѣ *ССм-2* (по Тих.540) – *Евх*; ннзѡратѣнѣ *ССм-2* – нзѡратѣнѣ

¹² Яцимирский, 1905, 767–772, № 90; Panaitescu, 1959, 225–233; Васильев, Гроздановић, Јовановић, 1980, 50; Mişcea, 2005, 231; Иванова, 2016. У Яцимирски и Panaitescu ръкописът е отнесен към XV в. (Яцимирский, 1905, 767; Panaitescu, 1959, 225), а у останалите изследователи към XVI в. (Васильев, Гроздановић, Јовановић, 1980, 50; Mişcea, 2005, 231; Иванова, 2016, 65). Тук е възприета тяхната датировка.

¹³ В каталога си Ј. Стојановић указва словото на л. 93б, дава липса от два листа между 95–96 („Између 95. и 96. листа нема два”), а следващото слово според неговото описание започва на л. 98б (Стојановић, 1901, 57). В копието (ксерокс от снимка), с което работя, предоставено ми от Кл. Иванова, пагинацията е различна. *Словото* започва на л. 110б и завършва на 116а, като е отбелязана липсата на един лист. Използвам пагинацията на копието, с което работя, т.е. 110б–116а.

¹⁴ Варирането между Велики понеделник и Велики вторник при *Словото за Изсѣхналата смоковница и притчата за лозето* от Йоан Дамаскин е изключително интересно и трябва да се проучи допълнително.

¹⁵ Със същото начало е *Словото* и в Лих.364. Но този препис е много специфичен и ще бъде разгледан отделно по-нататък в изследването.

¹⁶ Виж Приложения № 1 и 2.

¹⁷ Списък на съкращенията на цитираните ръкописи и произведения са поместени в края на статията.

Бог; ложьница ССм-2 – ПандАнт ХомМих; [покорѣтъ]¹⁸ ССм-2 – ЖМ; подѣньжынкѣ ССм-2 – ПандАнт и др. Въз основа на лексиката, както и на факта, че текстът е регистриран в староизволен препис (по ВNomBS), може да се предположи, че ССм-2, също както ССм-1, е ранен старобългарски превод на Словото.

В Тих.540¹⁹ ССм-2 се намира на л. 1396–1446. В горния край на л. 1396 е поместена бележка, която отново, както в САНУ19, отправя към Велики вторник, а не към Велики понеделник. Анализът на текста на ССм-2 по Тих.540 даде интересни резултати. Той показва, че този ръкопис съдържа редакция на ССм-2 (нататък ССм-2р): ἀλλ' αὐτὸς ἔστηκεν ἄτρεπτον ἔχων τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην. Διὰ τοῦτο ἔδραμεν ὅπισω ἡμῶν (Kotter 2,5-6²⁰) – нь въста нѣнзвратноу нны любовь сего ради тече въслѣдѣ насъ (ССм-2) – нж онѣ не ѡврати са нѣ. нж въста н тѣ въслѣдѣ нѣ (ССм-2р); ὡς ἐν παραδείσῳ τρυφῆς καὶ βασιλικῆ θalάμῳ ἀναστρεφόμενος (Kotter 3, 39–40) – іако въ рандцѣн пщн. н въ црѣсцѣкь чрѣтосѣкь жнвын (ССм-2) – въ ран іако въ црѣтѣм' чрѣтосѣкь жнвы (ССм-2р); τὰς ἐναντίας τούτων ἀρετὰς ζηλώσωμεν (Kotter, 6, 22) – соупротнвымын сннн дѣлы възревноуны (ССм-2) – съпротнвымын сннн дѣлы. възлюбени (ССм-2р); Ὅλον ἀνοιξον αὐτῷ τὸ ταμιεῖον τῆς καρδίας σου (Kotter, 7, 2–3) – всоу ѡвръзы кмоу ложьницоу срѣца своєго (ССм-2) – вса ѡвръзѣ е м' ювѣсгеа срѣца твоего (ССм-2р); ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὰ γήινα (Kotter, 7, 6–7) – въ срѣце своє землѣнаго (ССм-2) – въ срѣцн своє землѣнаа желанїа (ССм-2р); Τετρωμένης καρδίας εἰμι ἐγὼ (Kotter, 7, 21) – водена срѣмень кснь азъ (ССм-2) – ревноуѣ к тебѣкь срѣце мое (ССм-2р) и др. Както се вижда от посочените примери, ССм-2 следва гръцкия оригинал, докато четенията от ССм-2р не намират основание нито в гръцкия текст, нито в неговата текстова традиция и вероятно са плод на редакторска намеса. За такава говорят също така и замяната, преосмислянето или пропускането на по-редките, архаични лексеми: ταλεινώσεως – [покоромъ]²¹ (ССм-2) – смѣренїѣ (ССм-2р); μηχανησάμενος – прнмышль

¹⁸ ταλεινώσεως – порокомъ. Вероятно разменени срички порокомъ – покоромъ (покорѣтъ).

¹⁹ Копие на Тих.540 ми бе предоставено от Кл. Иванова, за което сърдечно ѝ благодаря.

²⁰ Гръцкият текст се цитира по изданието на Б. Котер (Kotter, 1988, 102–110) с указание за глава и ред.

²¹ Виж тук бел. № 18.

(ССм-2) – промышленвь (ССм-2р); воцѣн – жнроу (ССм-2) – пнщн (ССм-2р); лѣгѡ – лѣннѡ (ССм-2) – ꙗла (ССм-2р); ѣтрелтов – ннзвратноу (ССм-2) – не ѡвратн еж (ССм-2р); ѡплозѡуион – подьжнннка (ССм-2) – липсва (ССм-2р) и др. Целите и принципите на редакцията ССм-2р, отразена в Тих.540, трябва да се проучат по-подробно. На този етап изглеждат продиктувани от стилистични причини. Наличието на редактиран текст в Тих.540 напълно се съгласува със заключенията относно състава на този кодекс, в който старата и новата традиция се срещат. Според М. Димитрова ръкописът „допълва и обогатява картината на новите тенденции в Атонско-Търновската книжовна реформа по времето на Патриарх Евтимий и в същото време отразява мястото на предходната ръкописна традиция в нея” (Димитрова, 1990, 122), а новите наблюдения на Кл. Иванова го определят като триоден панигирик, смесен, със староизводни и новоизводни статии (по ВNomBS). На този етап редакцията на ССм-2, отразена в българския препис Тих.540, би могла да се отнесе към Атонско-Търновската книжовна реформа.

Според каталога на Т. Ćertorickaја ССм-2 е регистриран и в няколко източнославянски ръкописа отново за Велики вторник (Ćertorickaја, 1994, 266–267, № 11.02.04)²². Само по началото и края на *Словото*, дадени в каталога, не може да се определи коя версия е съхранена в източнославянската ръкописна традиция – ССм-2 или ССм-2р: „*Движет мя на глаголаніе солнечное* [= САНУ19] *Божіе слово Отче, иже от* [= Тих.540] *Отча* [= Тих.540] *ядра* [= Тих.540] *неотступль и в утробе девици*²³ *неописанно* [= Тих.540] *рождѣшееся* [= Тих.540], *мене дельма* [= САНУ19] *по мне быв, суще безвредное* [= Тих.540]...”²⁴ (Ćertorickaја, 1994, 266). Началото на *Словото* по източнославянските преписи показва сложната текстова история на ССм-2²⁵. Изясняването

²² По-подробно за ръкописите вж. Ćertorickaја, 1994, 614, 650–651.

²³ ДѢН САНУ19, Тих.540.

²⁴ Виж и Приложение № 1. Анализът на края на ССм-2 по Каталога на Ćertorickaја (Ćertorickaја, 1994, 267) дава същите пъстри резултати, но поради ограниченото място, те не се отбелязват тук.

²⁵ Това веднага се забелязва и при сравнението на САНУ19 и Тих.540. Извън безспорните редакционни промени, по-голямата част от които са обособени въз основа на съпоставителен анализ с гръцкия текст, остава немалък брой различия

на текстологическите проблеми на *ССм-2*, както и отговорът на въпроса *ССм-2* или *ССм-2р* е съхранен в източнославянската ръкописна традиция, предстоят. Това са задачи на един бъдещ текстологически анализ, който обещава да е плодотворен.

Другият превод на *Словото*, запазен и разпространен в южнославянската ръкописна традиция, е представен в новоизводните триодни панигирици (по ВНомBS) – Гилф.34, РМ4/7, Хил.404 и РАН156²⁶. Сравнението му със *ССм-1* и *ССм-2* показва, че става въпрос за трети различен превод на *Словото* (нагатък *ССм-3*)²⁷. Текстът на *ССм-3* е анализиран по ръкопис РМ4/7²⁸. *Словото* в РМ4/7 се намира на л. 37б–41а, с начало: Понъждаетъ мѧ ꙗлатн съставное бѧ н ѿца слово. нже ѿчѣскы нѣдрѣ не ѿстѣплен, н въ лтровѣк дѣбѣж неѡпнсаниѣ зачен сѧ... Анализът установи, че в *ССм-3* не е преведен целият гръцки текст – липсва последната, седма глава от произведението на Йоан Дамаскин. *ССм-3* завършва със самия край на шеста глава, като след съвсем кратък преход (о хѣк ісѣк гн нашѣ^ѡ) чисто механично, без други промени или намеса в текста, е добавена доксологичната формула: проσαγόμενοι τῷ θεῷ καὶ πατρὶ θυσία ζῶσα ἄμωμος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν προτοτόκων, ἔνθα τῶν εὐφραϊνομένων ἀγίων ἢ κατοικία (Kotter, 6, 27–29) – приносѧще бѡу н ѿцѡу жрѣтъвж жнвж непорочнж въ црѣквн прѣвѣкнець, ндеже ѣ веселѧнх сѧ стхѣ жнлнше. о хѣк ісѣк гн нашѣ^ѡ. емоуже слава н дрѣжава въ вѣкы вѣкwmѣ. аминѣ (РМ4/7, л. 41а). Освен отсъствието на последната глава на словото в *ССм-3* има регистрирани и още няколко по-големи липси: Kotter, 2, 38–41; Kotter, 3, 36–37; Kotter, 4, 15–18. Пропуските в *ССм-3* нямат паралели в изданието на

между САНУ19 и Тих.540, които са следствие на натрупани отделни преписвачески решения в хода на текстовата история на *ССм-2*. Някои грешки и пропуски в САНУ19, например, могат да бъдат възстановени и коригирани въз основа на Тих.540. Анализът на тези различия ще има важна роля за възстановяването на първоначалния текст на *ССм 2*.

²⁶ В РАН156 *Словото* е без начало. Текстът му започва от „-лнше се самыне влѣныне блѣтн“ (= Kotter, 3, 25) на л. 13а.

²⁷ Виж Приложения № 1 и 2.

²⁸ Изказвам благодарност на отците от Рилския манастир, както и на създателите на „Дигитален архив Българска ръкописна книга“ към Катедрата по кирилometодиевистика при СУ „Св. Климент Охридски“ за предоставеното ми дигитално копие на ръкопис РМ 4/7.

гръцкия текст. *ССм-3* се помества в такъв тип календарни сборници, чийто превод вече може да се смята за доказано среднобългарски (Иванова, 2016, 69, бел. 20).

Накрая бих искала да отбележа и една интересна версия на *Словото* в ръкопис Лих.364²⁹, автограф на Гавриил Урик (по ВНомBS), върху който ми обърна внимание Кл. Иванова. *Словото* се намира на л. 74а–82б. Анализът на този препис установи, че той съдържа една контаминирана версия на произведението на Йоан Дамаскин. В Лих.364 са смесени два от преводите на *Словото* – редакцията на втория старобългарски превод (*ССм-2р*) и преводът от новоизводните триодни панигирици (*ССм-3*). Примерите ясно показват, че в Лих.364 е представен *ССм-2р*, а не *ССм-2*:

Kotter, 1, 9–10	καὶ ἁόρατος ὄν ὁς θεός καὶ ὄρατὸν καὶ ψηλαφητὸν σῶμα ἀναδεξάμενος
<i>ССм-2</i>	н невдннмъ съь іакѡ бѣ. н видннмо н ѡсержемо тѣло въспрннмъ
<i>ССм-2р</i>	невдннмнмъ бжѣтвомъ, н вѣннмн н ѡсажжнмн тѣлѡ
Лих.364	невдннмнмъ бжѣтвомъ, н видннмн н ѡсажжнмн тѣлѡмъ
Kotter 1, 28	Δεῖ με ὀραθῆναι καὶ οὕτως ἰατρεῦσαι τὸν ἀσθενοῦντα.
<i>ССм-2</i>	пѡбаѣтъ бо мн іавнтн сѣ. тн тако нзлѣвнтн болащцаго
<i>ССм-2р</i>	пѡбаѣт ѣ мн іавнтн сѣ, н тако нзврауѣватн болащцаг [ ]
Лих.364	пѡдабаѣтъ бо мн іавнтн сѣ, н тако нзврауѣватн болащцаго и др.

В Лих.364 текстът на Дамаскиновото произведение започва със *ССм-2р* – листове 74а, 74б и 75а. Още на л. 75а преписвачът прави поправка на няколко отделни фрази, които при сверяване с другите преводи се установи, че са по *ССм-3*. От последните две изречения на л. 75а преписвачът започва да следва изцяло *ССм-3* до самия край на л. 78б. След това до края на *Словото* на л. 82б текстът отново следва *ССм-2р*: л. 74а–75б = *ССм-2р*, л. 76а–78б = *ССм-3*, л. 79а–82б = *ССм-2р*. Това преминаване в Лих.364 от единия превод към другия

²⁹ Копие на Лих.364 ми бе предоставено от Кл. Иванова, за което сърдечно ѝ благодаря.

и обратно е съпроводено, макар и не веднага, и от смяна в начина на писане. Преписвачът започва да скъсява редовете, като на л. 77а, 77б и 78б има редове само от две или от една дума. И текстът по *ССм-2р*, и текстът по *ССм-3* са преписани в Лих.364 съвсем точно с много малко различия. На този етап от проучването не може да се отговори какво е наложило това смесване на два различни превода на *Словото* в Лих.364. Това би могло да се направи при едно цялостно изследване на този кодекс. Единственият извод за момента е, че книжовният център в Молдова е разполагал с тези версии на разглежданото произведение, свързани с новата редакторска и преводаческа дейност на книжовниците от Атон и Търново.

Словото за Изсъхналата смоковница и притчата за лозето от Йоан Дамаскин в средновековната славянска книжнина има дълъг живот и сложна съдба. Към известния до момента превод от Успенския сборник (*ССм-1*), който според лексикалните си характеристики може да бъде отнесен към Преславския книжовен център, настоящото проучване добави още един старобългарски (*ССм-2*) и един среднобългарски (*ССм-3*) превод. Също така бе установена редакция на втория старобългарски превод (*ССм-2р*), както и една контаминирана версия (в Лих.364), която комбинира текста на редактирания втори старобългарски (*ССм-2р*) и на среднобългарския (*ССм-3*) преводи. Само едно бъдещо обстойно изследване може да каже повече за произхода и последващата съдба на всеки един от трите славянски превода и редакцията на *Словото*. Различните преводачески подходи и решения, богатият и разнообразен словен инвентар, бегло маркирани тук (приложения № 1 и 2), заслужават задълбочено и внимателно проучване. Изложените от мен първоначални хипотези относно новооткритите преводи и редакция трябва да бъдат проверени чрез всестранно и детайлно проучване. Независимо дали ще се потвърдят направените изводи, едно цялостно изследване на този преводен текст би обогатило и задълбочило представите ни за средновековната славянска литература.

Приложение № 1. Начало на *Словото* по ССМ-1, ССМ-2 и ССМ-3:

Kotter 1, 1–11: Κινεῖ με πρὸς τὸ λέγειν ὁ ἐνυπόστατος τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς λόγος, ὁ τῶν πατρικῶν κόλλων οὐκ ἀποστάς καὶ ἐν μήτρα παρθένου ἀπεριγράπτως κυοφορηθείς, ὁ δι' ἐμὲ κατ' ἐμὲ γενόμενος, ὁ ἀπαθὴς ὢν τῇ θεότητι καὶ ὁμοιοπαθὲς μοι περιθέμενος σῶμα, ὁ ἐπὶ χερουβικῶν ἀρμάτων ἐποχοῦμενος καὶ ἐπὶ γῆς ἐπὶ πῶλον ὄνου ἐπιβεβηκώς, ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης, ὁ ὑπὸ τῶν Σεραφίμ ἄγιος σὺν τῷ πατρὶ καὶ τῷ πνεύματι εὐφημούμενος καὶ τὰ τῶν παιδῶν ψελλίσματα ἐξ ἀπειροκάκου γλώττης ἀποδεχόμενος, ὁ θεὸς ὢν καὶ ἐν τῇ τοῦ δούλου μορφῇ ὑπάρχων καὶ μορφὴν δούλου λαβὼν, ὁ ἄυλος καὶ ἀόρατος ὢν ὡς θεὸς καὶ ὄρατὸν καὶ ψηλαφητὸν σῶμα ἀναδεξάμενος, ὁ ἐκουσίως ἐπὶ τὸ πάθος ἐλθὼν, ἵνα μοι τὴν ἀπάθειαν χαρίσῃται.

ССМ-1: Подвизаетъ мѧ на пѣвнїи и вѣсѣдоу. съсоставьствоиѣ бѣжїи и ѡвѣ слово. иже ѡна пазоу҃хы не вставѧль. вѣ оутробоу дѣвнїю вѣсѣль сѧ. роди сѧ везѣ опиcаннїи иже мене дѣлама по мѣнѣ бысть. вестраcтн сѧ бѣжѣтвѣльмь. тѣвнѣо cтраcтѣно мѣнѣ о дѣвѣ сѧ вѣ пѧтьтѣ. на хѣрoвнїиcтѣ колесннцїи cѣдѧн. и на землїи на жрѣбѧ вѣсѧлатннѣ вѣсѣдѣ. цѣрѣ славы. иже cерафїиомиѣ cтѣ. cѣ ѡцѣль и cѣ cтѣнмь дѧхѣмь славѣтѣ сѧ. тн дѣтѣcкѧ нанѣмнїи отѣ везѣлобнїи ѧзѣкѧ прїиѧ. бѣ cын обрѧзѣ рабнн прїиѧтѣ. вѣc пѧтьтн невнннѧтѣ cѧ тако бѣ знѧменнїѧ сѧ. и внннїю и оcлѧжѣно пѧтьтѣ прїиѧтѣ. иже волею на cтраcтѣ прїиѧде да мѣнѣ вѣcтраcтнїи даcн.

ССМ-2: Двизитъ мѧ на глѧннїи cлѧвннѣноиѣ (!) бѣжїи слово ѡвѣ. иже ѡвѣ глѧдрѣ не ѡcтoупѧль. и вѣ оутрoбѣ дѣвнїи невннcаннѣ рождѣ cѧ. мене дѣлама по мнѣ бывѣшїе. cоу҃щїе вѣжтвoмь. и подoвoрѣднѣ мнѣ вѣложѣ cѧ тѣломь. ѧзѣде на херoувнїиcкыѣ колесннцѧхѣ. и на землїи на [1]жѣ³⁰ вѣсѣдѣ цѣрѣ славы. хвѧннмь cтѣ, cѣ ѡцѣмь cерафїмїѣ. и дѣтѣcкыи вѣлнoвнннѧ, нз невзoбнѧи ѧзѣкѧ хвѧлоу прїиѧмїи. бѣ cѧ вѣ рабнн вѣрѧзѣ cѣн. и невнннмь cѣ тако бѣ. и внннїю и вcѣжѣно. тѣло вѣспрїиѧмь. волею на мнннїи прншѣды. да мнѣ вѣcтраcтнїи дарoуѣтѣ.

ССМ-3: Понждаетъ мѧ глѧтн cѣcтѧвнѣо бѧ и ѡцѧ слово. иже ѡчѣcкѧ нѣдлрѣ не ѡcтѧплѣн, и вѣ ѧтрoбѣ дѣвнїи невннcаннѣ зѧчен сѧ. иже мене радн по мнѣ бывѣ. иже вѣжтвoмь вѣcтрѣтѣнѣ cын, и подoвocтраcтннннѣ мн вѣложѣ сѧ тѣломь. иже на херѣвнїиcкoмь прѣcтoлѣ cѣдѧ, и на землїи на жрѣбѧ вcлѣе вѣсѣдѣ. иже ѡ cерафїиѣ cтѣ cѣ ѡцѣмь и дѧхoмь хвѧннмь, и дѣтѣcкѧ тpѧвлнзѧнїѧ ѡ нѣнcкѣoзoлoбнннхѣ оуcтѣ прїѣмлїи. бѣ cын и вѣ рабнн вѣрѧзѣ бывѣ. и зpѧкѣ рабнн прїѣмѣ. невѣcтѣтвѣннн и невннннмь бѣ, и вннннѣо и оcлѧcѧтѣлнѣо тѣло прїѣмнн. вoлѣж на cтрѣтѣ прншѣднн, тако да мнѣ вѣcтраcтнїи дарѣтѣ.

³⁰ жрѣбѧ Тих.540.

Приложение № 2. Избрани разнотечения по ССМ-1, ССМ-2, ССМ-2р и ССМ-3

	ССМ-1	ССМ-2	ССМ-2р	ССМ-3
ἀνέρων ἱερέων	свѣдѣньныхъ жеръць	неустыжъ унститель	= ССМ-2	несѣньныхъ сѣнникъ
ἀποσεβόμενος	изъвьтъ	ѡтрѣсь	изъѣ	ѡтрѣсь
ἀσπλάγγυται	неанластн	неблѣванна	= ССМ-2	неблѣдѣ
ἀτρέτων	безъизрацѣнна	неизрацѣноу	не ѡбратн сѧ	непрѣложж
βορβορου	гноа	от.	тнѣнѣа	калынн
δεῖ με	дѣпо лин	по дѣбает лин	= ССМ-2	дѣстонт' лин
ἐκστάσεως καὶ θεωρίας	възѡра н разѡума	вышнѣна н вѣдѣнѣа	дуръзновѣнѣа н вѣдѣнѣа	изѣтжплѣнѣа н зурѣнѣа
ἐρίδες	рѣтн	рѣвенѣа	= ССМ-2	сѣары
ἐρίφων	блѣа	прѣрѣнца	прѣкслова	крнѡа
ἐταπεινωσεν ἑαυτὸν	сѣмѣфон сѧ самѣ	ѡвннзн сѣ	ѡвнншѣе	самѣфон сѣеѣ
καλὸν ἔργον	дѡбрь дѣласть	дѡбрь дѣбанн	дѡбрѡдѣннѡ	блѡгнѣнѣа дѣблѡгъ
καρποφορεῖν	плодѣ тѡрѣтн	плодѣтн	= ССМ-2	плодѡноснтн сѧ
μοῦθηροτάτην ἀμαρτίαν	зѣлым грѣхъ	ѡснѡное грѣхѡбаннѣ	прѣвѣзѣтѣ грѣхѡное	лурѣскын грѣхъ
Πορνεία	блѡзѣннѣ	любѡдѣанѣа	= ССМ-2	блѡдѣа
προαρετικῶς	волю	изѡленѣѣ	блѡнзѡленѣѣ	прѡнзѡленѣѣѣ
πυρόσεως	ѡлѣтѡчаннѣ	неуѡстѣо	= ССМ-2	полраченѣа
συγκραθεῖς	сѣмѣнѣнѣгшѡу сѧ	прнѣнсн' сѣ	= ССМ-2	сѣратѡрѡнѣа сѧ
ὕπερφρανίαν	грѣрѣжннѣ	прѣзѡрѣстѣо	възѡшѡнѣѣ	прѣзѡрѣстѣо
ὕποψυγον	ѡсѣл(т)ѣ	по дѣнжѣнѣа	от.	пѡрѣленѣѣѣ
ὕποψυγον	въ рѡѣѡу	порѡѡѣна	= ССМ-2	по дѣрѡжнѣа
φλονεκία	пѣрѡ	прѣксловаѣна	= ССМ-2	любѡспрѣнѣа
χίτων	котыгы	рнзы	= ССМ-2	ѡдѣжа
υπελλίσματα	нарѣанѣа	блѣсѡѣнѣнѣа	тѡвѣлнзѡнѣа	тѡвѣлнзѡнѣа

Съкращения на ръкописи и средновековни текстове

Бог – Богословие на Йоан Екзарх

Ен – Енински апостол

Евх – Синайски евхологий

ЖМ – Житие на Методий

Клоц – Клоцов сборник

ПандАнт – Пандекти на Антиох

ПохвСлКМ – Похвално слово за Кирил и Методий

Супр – Супрасълски сборник

ХомМих – Хомилиар на Миханович

Използвани лексикографски справочници

Словарь русского языка XI–XVII вв. (1975–2015). Вып. 1–30. Москва: Наука-Азбуковник.

Срезневский, И. И. (1893–1912). *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*. Т. 1–3. Санкт-Петербург: Типография императорской Академии наук.

Старогръцко-български речник (1996). Съставили М. Войнов, Вл. Георгиев, Б. Геров, Д. Дечев, А. Милев, М. Тонев. София: Издателство „Отворено общество“.

Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков). (1994). Под редакцией Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва: Русский язык.

Miklosich, F. (1862–1865). *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum*. Vindobonae: G. Braumüller.

Liddell, H.G., Scott, R. (1925–1940). *A Greek-English Lexicon*. I–II. With a Revised Supplement. Oxford: Clarendon Press.

A Patristic Greek Lexicon. (1978). Edited by G.W.H. Lampe. D.D. Fifth impression. Oxford: Clarendon Press.

Slovník jazyka staroslověnského. (1958–1994). Praha: Slovanský ústav Akademie věd ČR.

Литература

Бегунов, Ю. (2005). *Творческое наследие Григория Цамблака*. Велико Търново: ПИК.

Богдановић, Д. (1978). *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*. Т. 1–2. Београд: САНУ, Народна библиотека Србије.

- Богдановић, Д. (1982). *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*. (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. I Одељење. књ. 31). Београд: Српска академија наука и уметности.
- Васиљев, Љ., Гроздановић, М., Јовановић, Б. (1980). *Ново датирање српских рукописа у библиотеци Румунске Академије наука*. „Археографски прилози”, бр. 2, с. 41–69.
- Даничић, Ђ. (1867). *Записи из неколико рукописа*. „Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti”, књ. I. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, с. 174–188.
- Димитрова, М. (1990). *Из историјата на триодните панегирици през XIV в. Сборник Тиханов 540*. „Старобългарска литература”, бр. 23–24, с. 99–124.
- Добрев, Ив. (1981). *Старобългарските хомилии в Успенския сборник (Слово на Йоан Дамаскин о исъхъшии смоквѣнци и о притѣчи винограда)*. В: *Българистични изследвания. Първи българо-скандинавски симпозиум*. София: Софийски университет „Св. Климент Охридски”, с. 45–53.
- Иванова, Кл. (1994). *Малки бележки върху ръкописи от библиотеката на Зографския манастир*. „Старобългарска литература”, бр. 28–29, с. 93–99.
- Иванова, Кл. (2012). *За два триодни панигирика от Руската национална библиотека в Санкт Петербург*. В: *Beati Possidentes. Юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на проф. д-рн Боряна Христова*. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методиј”, с. 199–208.
- Иванова, Кл. (2016). *Ръкопис Sl. 156 от библиотеката на Румънската академия и мястото му в текстовата традиция на триодните панигирици*. „Старобългарска литература”, бр. 53–54, с. 62–81.
- Иванова, Кл., Велковска, Ел. (2014). *Хиландарская рукопись № 404 (предварительные заметки к истории новоизводных триодных панигириков на Афоне)*. В: *Афон и славянский мир. Сборник I. Материалы международной научной конференции, посвященной 1000-летию присутствия русских на Святой Горе, Белград, 16–18 мая 2013 г.* Святая Гора Афон: Издание Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне, с. 235–255.
- Мошин, Вл. (1958). *К датировке рукописей из собрания А. Ф. Гильфердинга Государственной Публичной библиотеки*. Труды Отдела Древнерусской Литературы, т. 15. Москва: Издательство Академии Наук СССР, с. 409–417.
- Отчет (1914). *Отчет Императорской Публичной библиотеки за 1907 г.* Санкт-Петербург: Типография В. Киршваума.
- Предварительный список (1986). *Предварительный список славяно-русских рукописных книг XV в., хранящихся в СССР (для Сводного каталога славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР)*. Изд. А.А. Турилов. Москва: ИНИОН.
- Ситнији списи Ђуре Даничића III (1975). *Ситнији списи Ђуре Даничића III: Описи ћирилских рукописа и издања текстова*. Приредило Ђ. Трифуновић. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Спространов, Е. (1902). *Опис на ръкописите в библиотеката на Рилския манастир*. София: Държавна печатница.

- Станковић, Р. (2000–2001). *Водени знаци хиландарских српских рукописних књига XIV века*. „Археографски прилози”, бр. 22–23, с. 58–59.
- Стипчевић, Б., Цернић, Л. и др. (1973). *Изложба српске писане речи*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Стојановић, Љ. (1901). *Каталог старих штампаних књига. Збирка српске краљевске академије*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Князевская, О.А., Демьянов, В.Г., Ляпон, М.В. (1971). *Успенский сборник XII–XIII вв.* Ред. С.И. Коткова. Москва: Наука.
- Христова, Б., Караджова, Д., Икономова, А. (1982). *Български ръкописи от XI–XVIII век, запазени в България. Своден каталог*. Т. 1. София: Народна библиотека „Кирил и Методий”.
- Христова, Б., Загребин, В., Енин, Г., Шварц, Е. (2009). *Славянски рукописи болгарског поихожденија в Росийској Националној библиотеке*. Санкт-Петербург–София: Универзитетско издаштво „Св. Климент Охридски”.
- Яцимирский, А.И. (1905). *Славянские и русские рукописи румынских библиотек* (Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук, т. 79). Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук.
- Јовановић-Стипчевић, Б. (1980). *Рукописи ресавског круга 1392–1427. Каталог изложбе у манастиру Ресави*. Београд–Деспотовац: Народна библиотека Србије и Матишна библиотека у Деспотовцу.
- Čertorickája, T. (1994). *Vorläufiger Katalog Kirchenslavischer Homilien des beweglichen Jahreszyklus. Aus Handschriften des 11.–16. Jahrhunderts vorwiegend ostslavischer Provenienz*. Zusammengestellt von T.V. Čertorickája unter der Redaktion von H. Miklas. *Предварителни каталог црковнославјанских гомилиј подвижног календарног циклуса по рукописјем XI–XVI вв. преимућествено источнославјанског поихожденија*. Составлен Т.В. Черторицкој под ред. Х. Микласа. (Nordrh.-Westf. AdW. Patristica Slavica 1). Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Gregory, C.R. (1900). *Textkritik des Neuen Testamentes*. Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Kotter, V. (1988). *Die Schriften des Johannes von Damaskos. V. Opera homiletica et hagiographica* (Patristische Texte und Studien, Bd. 29). Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Louth, A. (2002). *St. John Damascene. Tradition and Originality in Byzantine Theology*. Oxford Early Christian Studies. Oxford: University Press.
- Matejić, P. (1981). *Watermarks of the Hilandar Slavic codices. A Descriptive Catalog* (CIBAL, Balcanica, 3. Études et documents, 2). София: CIBAL.
- Matejić, P., Thomas, H. (1992). *Catalog. Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library (The Ohio State University)*. Т. 1–2. Columbus, Ohio: Centre for Medieval Slavic Studies.
- Mircea, I. (2005). *Répertoire des manuscrits slaves en Roumanie: auteurs byzantines et slaves*. Sofia: Institut d'Études balkaniques.
- Panaitescu, P.P. (1959). *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei RPR*. Т. 1. București: Acad. Romane.